

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2021 (Aralık/December)

Bahs Pîyrâmûn-İ Hayât-İ ‘İlmî Ve ‘Amelî İmâm-I A’zam Ebû Hanîfe (R.A) Ve Mekteb-İ U

Değerlendiren/Reviewed by

Muhammed Zakir BAKHTARİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslâmî İlimler Enstitüsü, Temel İslâm
Bilimleri Bölümü, İslâm Hukuku Anabilim Dalı
Graduate Student, Pamukkale University, Institute of Islamic Studies,
Department of Islamic Law, Denizli/Turkey
zz57749@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-0633-9315>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 09/05/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 31/12/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2021

Bahs Pîyrâmûn-İ Hayât-İ 'İlmî Ve 'Amelî İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (R.A) Ve Mekteb-İ U (İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin İlmî ve Amelî Hayatı ve Onun Mezhebi Hakkında Bir Değerlendirme),

İslami hükümlerin açıklanması ve çıkartılması (istinbât, istihrâc vb.) için Allah'ın kelamı ve peygamber hadislerinin öncülüğünde kıyasla bir yol oluşturan bir grup keskin zekâlı insanlar her dönemde olagelmıştır. Söz konusu insanlar İslam âleminde Fukaha ismiyle meşhurlardır. Bununla birlikte her dönemde fıkıhçılar vardır ama bazı fıkıhçılar diğer fıkıhçılardan daha üst düzeye çıkmış ve diğerlerine önder olmuşlar, *'âmm* ve *hâs* da onları bir fıkıhçı olarak tanıyıp kabul etmişlerdir.

İnsanlar her asırda onların çizmiş olduğu yolu takip etmişlerdir. Hususen ehl-i sünnet ve'l-cemâat âlimleri, dört büyük mezhep imamları ki bunlar, İmam Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafii, İmam Ahmed b. Hanbel gibi şahsiyetler büyük çoğunluğun teveccüh ettiği fukahadandır. Bu imamların ilkiye İmamı Azam Ebu Hanife'dir. Bugün dünyadaki Müslümanların çoğunluğu Ebu Hanife'nin mezhebine bağlı ve onun yolunu takip etmektedirler. Bir başka açıdan denilebilir ki dünyadaki Müslümanların yarısı kendisini fikhî mezhepte Hanefi olarak tanıtmaktadır.

Müslümanların yaşadığı Afganistan ülkesinde de halkın çoğunluğu Hanefi mezhebine bağlıdır. Eski dönemlerden beri Afganistan Anayasaları, kanunları, mahkeme yargıları, eğitim nisabı ve diğer kanunlarda Hanefi mezhebinin esasları rol oynamıştır. Şu an toplumumuzda eksikliğini hissettiğimiz sosyal, hukukî ihtiyaçlardan birisi de Hanefi mezhebi üzerine yapılan ilmî çalışmaların azlığı ve bu az sayıdaki çalışmaların Hanefi mezhebini tam olarak anlayamamasıdır. Bu eksiklik büyük bir zaruret olarak kendini göstermektedir. Bu durum Müslümanların, İmam Ebu Hanife'nin şahsiyetini ve öğretisini ifrat ve tefritsiz akılları ile yorumladıkları ve onun çizdiği yolu takip ettikleri sürece geçerliliğini koruyacaktır.

Nitekim incelemekte olduğumuz eserin yazarı Afganistanlı Rahimmullah Hâdi bu konuyu göz önünde bulundurarak "*Bahs Pîyrâmûn-i Hayât-i 'İlmî ve 'Amelî İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (R.A) ve Mekteb-i U*" adlı eserini kaleme almıştır.

Tahmini 1951-52 yıllarında doğan müellif, Afganistan'da cihat hareketi döneminde 1979-1991 yılları arasında Afganistan merkezi bölgelerinde Ruslara karşı savaşan mücahidlerin başkomutanı olarak görev yapmıştır. Devam eden savaşlar nedeniyle eğitim hayatını resmi kurumlarda devam ettiremeyen Rahimmullah, devlet okullarında okuyamamış ve akademik anlamda da bir eğitim geçmişi olmamıştır. Rahimmullah, bütün eğitimini dini medreselerde okuyarak genel sınavlara girmiş ve bu sınavlarda başarılı olması hase-

biyle de diplomasını Maarif Bakanlığı'ndan almıştır. Diğer yandan Rahim-mullah, Ruslarla 14 sene süregelen Afgan Cihadı kazanıldıktan sonra bir müddet Kabil'de İstiklal Lisesi'nde Arapça ve din ilimleri derslerinde hocalık yapmış, ardından Afganistan Milli Savcı Bakanlığına geçerek bu bakanlığın bünyesinde 25 sene mesleki savcı olarak farklı makamlarda görev almıştır. 2016 yılında emekliliğe ayrılıp 2018 yılında 67 yaşında vefat etmiştir. Yazar hayatının son anına kadar ilimle meşgul olmuştur.

Müellif, sadece bir hukukçu olarak kendini geliştirmemiş aynı zamanda farklı alanlarda da çok sayıda eser ve makale kaleme almıştır. Üç yüz civarında şiiri bulunan yazarın aynı zamanda büyük bir emek ürünü olan "Türk-ler'in Tarihi" isimli ele aldığı tarih kitabı da mevcuttur. Eserlerinden bazıları yayınlanmakla birlikte bazıları basılmamıştır.

Müellif, incelemekte olduğumuz eserinde İmamı Azam Ebu Hanife'nin ilmi ve ameli hayatını ele almakla birlikte ondan sonra teşekkül eden mezhep-ten ve mezhepte temel kabul edilen bazı eserlerden bahsetmiştir. Mevlevi ya-zar Hâdi', kitabın başlangıcında gelenek haline gelen, kendi nesebi, doğduğu köyü, ailesi, çocukluk dönemi, eğitimi ve bölgesindeki dini medreseler hak-kında öz geçmiş niteliğinde bilgi vermiştir. Devamında söz konusu esere iki akademisyen tarafından yazılan takriz not düşülmüştür.

İlk takrizi öğretim görevlisi Ğulam Resul Karluk yazmıştır. Karluk, söz ko-nusu takrizinde ilk olarak yazarın şahsiyetini değerlendirdikten sonra kitabın Afganistan topraklarındaki onuruna dikkat çekerek kendi döneminde akade-mik çevrelerde İmamı Azam hakkında kapsamlı bir eserin olmadığından ve böyle bir esere ihtiyaç duyulduğundan ve söz konusu eserin bu boşluğu dol-durabilecek nitelikte olduğundan bahsetmektedir.

İkinci takrizi Afganistan (*Akadem-i Ulûm-î Afganistan*) üyesi Muhakkik Ab-dulmabud Darir tarafından yazılmıştır. Takrizinde içtihat ve müçtehitler üze-rinden İmam Ebu Hanife ve Hanefi mezhebi hakkında kısaca bahsettikten sonra eserin sahibine ve kaleme aldığı mezkûr eserin bu alandaki yerinin öne-mine vurgu yapmış ve sonunda eserin okuyucularıyla buluşmasına izin ver-miştir.

Kitap, irili ufaklı otuz bir başlık ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Müellif; eserine "İmam Ebû Hanife'nin İlmi Ameli Hayatı" başlığı ile baş-lamıştır. Bu başlık altında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sıfatları, sahabeler, ta-biîler, âlimler, fakihler ve Kur'an hafızları zikredilmiştir. Ayrıca İmam döne-mindeki siyasî görüşlere ve olaylara kısaca işaret edilerek İslamî fırkaların na-sıl ortaya çıktığına dair özet bilgiler sunulmuştur. Bununla birlikte Hulefâ-yi Râşidîn, özellikle de ikinci halife olan Hz. Ömer ve dönemindeki kadılar ve

valiler ele alınmış, ayrıca dönemin eğitim-öğretim merkezleri ve fıkıh alanında meydana gelen olaylar ve faaliyetler hakkında özet bilgiler aktarılmıştır.

İkinci başlık “Abdullah b. Mes’ûd” başlığıdır. Bu bölümde Abdullah b. Mes’ûd’un nesebi, İslam’a girmesi, Habeşistan’a hicreti, Bedir ve Uhud gazvelerindeki cesareti gibi konular üzerinde durulmuştur. İlaveten Abdullah b. Mes’ûd’un Medine ve Mekke dönemlerinde Hz. Peygambere ve ehlibeytine yaptığı hizmetlerden bahsedilmiştir. Aynı zamanda onun, Hz. Peygamberin bizzat kendi dilinden 70-90 civarında sûreyi işittiği ve ezberlediği de aktarılmıştır. Bununla birlikte İbn Mes’ud’un Hz. Peygamberden 848 hadis rivayet ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca onun hakkında Hz. Peygamberin; “*Mes’ud’un sır sahibi birisi*” minvalinde bir rivayetinden de bahsedilir. Buna binaen İslam âleminde dört halifeden sonra beşinci İslam âlimi ve fakih kişiliğiyle tanındığından bahsedilir. Birçok sahabe ve tabiînin Abdullah b. Mes’ûd’tan hadis rivayet ettikleri beyan edilmekle birlikte âlimlerin kavliyle “fürû” fıkihtan ilk kez bahseden kişinin Abdullah b. Mes’ûd olduğu aktarılmıştır.

Abdullah b. Mes’ûd hakkında mezkûr bilgileri zikreden müellif, daha sonra “*Hz. İmam Ebu Hanîfe ve onun nesebi*” isimli başlığı altında İmam Ebû Hanîfe’nin nesebi, yaşadığı yer ve hakkında serdedilen çeşitli görüşleri muhtelif kaynaklardan derleyerek geniş bir şekilde ele alıp açıklamıştır.

Sonra “*Kadâvet-i Abdullah b. Mes’ûd der Kûfe ve Eserât’ı İlmi u*” bölümünde tekrar Abdullah b. Mes’ûd hakkında bilgiler vermeye devam eden yazar, onun ilmi eserlerinden, faaliyetlerinden ve yaşamış olduğu olaylardan bahsetmiştir. Müellifin aktarımına göre Abdullah b. Mes’ûd’un bizzat Kûfe’de Kur’an-ı Kerimi dört bin kişiye öğrettiği ifade edilmiştir. Ayrıca “*Merâhîl-i Kanun Güzâr-i Asrı Sahabe, Neşât-i Müçtehidin, Eimme’i Mezâhib ve Tedvini Fikhi İslâmî*” başlığında ise sahabe asrındaki kanun merhaleleri, müçtehitlerin ortaya çıkması, mezheplerin tedvini ve İslami fıkıh teorisinin ortaya çıkışı gibi meseleler sırasıyla işlenmiş ve özetle anlatılmaya çalışılmıştır. Ardından “*Asrı Sahabe ve İmtiyazî ân*” başlığıyla büyük sahabiler (kibârü’s-sahabe) asrı, bu asrın hayru’l- kûrûn olması, dönemin imtiyazları ele alındıktan sonra Siffin ve Nehrevan Savaşları, küçük sahabeler dönemi ve ikinci asrın özellikleri, Abdul-Melik b. Mervan zamanında İslam’ın Çin’den İspanyaya kadar genişlemesi, Haccac b. Yusuf’un dönemindeki olaylar, tabiîn ve tabeu’t-tabiîn dönemleri sırasıyla kısaca ele alınmıştır.

“Müellif, *İçtihad ve Şerâit-i ân*” ismiyle geçen diğer bir başlıkta ise içtihat ve müçtehitler üzerinde durulmuştur. İçtihat konusunda, Kur’an-ı Kerim ve sünnete dayanılarak içtihat kavramı incelenmiş ve ilaveten konu farklı delillerle açıklanmıştır. Müçtehit olmanın şartları, müçtehit hakkındaki âlimlerin

görüşleri, müçtehidin içtihadı icmâ' ve kıyâsa bağlanarak hüküm çıkarması gibi ana konular detaylı olarak işlenmiştir.

"Hayâtı ilmî İmam Azam Ebu Hanife" başlığında İmam Ebû Hanîfe'nin züht, takva ve akidesi, yaşadığı dönemde meydana gelen fikrî, siyâsî çalkantılara değinilmiş ve Ebû Hanîfe'nin fıkıh, usûlü fıkıh, akâid, kelam vs. alanlarındaki görüşleri genel bir biçimde ortaya koyulmuştur.

Sonraki "*Tesâniif-î İmam Azam Ebu Hanife*" adlı başlıkta ise Ebû Hanîfe'nin eserleri incelenmiştir. Özellikle de "el- Âlim ve Müteallim", "Kitabu'l-vasi-yet" ve "el-Fıkhu'l- Ekber" eserleri zikredilmiştir. İmamın "el-Fıkhu'l- Ekber" adlı eseri daha da önemsenerek onun üzerine yazılan önemli şerhler değerdendirilmiş ve eserin, fıkıh açısından ilk kaynak niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda "Fıkıh" ve "Fukahâ" kavramları, şer'i hükümler ve Hanefî mezhebinde ilk kaynaklardan olan "Zahiru'r-Rivâye" hakkında bilgiler verilmiştir.

Daha sonraki "*Ebu Hanife ve Ti'dâdî Esâtid ve Şuyuh-î bilâ Vâsite-i ân*" olarak açtığı başlıkta ise İmam Ebû Hanîfe'nin hocaları hakkındaki rivayetler cumhur ittifakının kavli esas alınarak tek tek değerdendirilmiştir. Daha sonra Şeyh Muhakkik Dihlevî'nin rivayetlerinden hareketle İmam Ebû Hanîfe'nin hocalarının sayıları hakkında bilgi aktarılmıştır.

Müellif, sonraki "*Ti'dadî Kûtûb-î Ehâdisikî Berîvâyeti İmam Ebu Hanife Te'lif Şude ve Meşhur Bemesânîdî İmam Ebu Hanife Est*" isimli başlığında İmam Ebû Hanîfe'nin hadise bakışını değerdendirmiş ve ona nispet edilen "Müsned-İmam-ı Azam Ebû Hanîfe" ismiyle meşhur olan kitaba dikkat çekmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye nispet edilen Müsnedlerin isimleri, daha sonra onun üzerine yazılan şerhler müelliflerinin isimleriyle beraber zikredilerek bu konudaki görüşleri aktarılmıştır.

Sonraki konuda müellif, "*Te'lifî Kûtûb-î Hadis der Mezhebi Ebu Hanife*" isimli başlık açarak Hanefi mezhebine göre yazmış olduğu eserinde yararlandığı temel hadis kaynaklarını sıralayarak müellifleriyle beraber zikretmektedir. Bununla yetinmeyip aynı zamanda yazarlar ve kitapları hakkında biyografi niteliğinde kısa açıklamalarda bulunmaktadır.

Müellif bunun devamı ya da buna bağlı olarak bazı meşhur muhaddislerden bahsetmiştir. Onlardan biri Hanefi fıkıh ve akaid bilgini olan Ebu Cafer et-Tahavî (853/933)'dir. Onun Mısır'da Hanefiliğin temsilcisi olup, Hanefi mezhebinde müçtehid seviyesinde bir önder olduğu söylenmektedir. Ayrıca bu bölümde yazar, Hidâye ve Fethu'l-Kadir gibi Hanefi mezhebine ait önemli fıkıh kitaplarını ve metotlarını müellifleriyle beraber tanıtmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Hanefi mezhebinde birinci ve asıl esas olan içtihad kavramını, Kur'an ve sünnete dayanarak delilleriyle beraber ele almıştır.

Bir başka bölümde müellif, “*İmam Ebu Hanife Tabakâ ve Asrı vey, Telâmîz Me’rûfî İmam Ebu Hanife ve Müfessirin*” başlığını attıktan sonra Hanefi mezhebindeki meşhur müfessirlerden bahsetmiştir. Bunun yanında İmam Ebu Hanife’nin; İmam Ebu Yusuf (ö.182), Muhammed Hassan eş-Şeybanî (ö.189), Hassan b. Ziyâd (ö.204) ve İmam Züfer (ö.158) gibi meşhur öğrencileri öz geçmişleriyle birlikte ele alınmış ve en önemli eserleri zikredilmiştir.

Sonraki “*İtibar ve Nüfûzi Mezhebi Hanefi der Usûri Müttemâdi*” isimli bölümde; Hanefi mezhebinin farklı zamanlardaki etkisinden söz edilmektedir. Abbasi devletinde Hanefi mezhebinin yetkisini ve geçerliliğini, Hanefi mezhebine mensup hâkim ve kadılarından bahsedilerek temellendirilmektedir. Bilhassa mezhebin Abbasi Devleti’nin başkenti Bağdat’taki etkisine dikkat çekilmiştir. Ayrıca devletin resmi mezhebinin Hanefilik olduğu da vurgulanmaktadır. Bölümün devamında Mısır’daki Hanefi mezhebinin etkisi ve geçerliliği ve farklı dönemlerde Hanefi mezhebine mensup olan kadılar açıklanmaktadır. Yine aynı bölümde Hanefi mezhebinin İran’daki geçerliliğinden bahsedilmektedir. İran’da Hanefi mezhebine mensup olan fakihlerden, muhaddislerden, müfessirlerden ve mütakellimlerden söz edilerek İsmail Safevî ve ehli sünnete yaptığı zulüm ve hıyanetleri anlatılmaktadır.

Bunun yanında yazar, Hint kıtasındaki Müslümanlar hakkında bilgi vermiştir. Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve civar ülkelerdeki Müslümanların durumunu ve özellikle Hanefi mezhebine mensup fakihleri, muhaddisleri incelemiştir. Aynı zamanda Hanefi mezhebinin o bölgedeki yetkinliği ve Diyo-bend medreseleri gibi önde gelen Hanefi medreseleri hakkında kıymetli bilgiler aktarılmıştır. Daha sonra Orta Asya ülkeleri, Türkistan, Kaşgar, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya gibi bölgeler hakkında da bilgi vererek, Hanefi mezhebinin bu bölgedeki geçerliliği ve yetkileri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Yukarıda zikredilen başlık altında ona bağlı olarak Türkiye, Kafkasya gibi bölgeler incelenmiştir. Hilafetle Osmanlı’ya bağlanan Balkan ülkeleri ve Osmanlı hilafetinin Hanefi mezhebine bağlılığı özetle beyan edilmiştir. Ardından Uzak Doğu ülkelerinden Malezya, Endonezya, Brunei ve civarında Müslüman azınlığın yaşadığı coğrafyalar anlatılmıştır. Batı ülkelerinden Fransa gibi Hanefi mezhebine bağlı Müslümanların yaşadığı topraklarda bu mezhebin geçerliliği ve yetkisi kaydedilmiştir.

Müellif “*Te’lifât-i Fikhi İslâmî Benevî Kevânînî Muasır*” başlığında mütakaddîmîn ve müteahhirin dönemine ait Hanefi fıkhına mensup fakihlerin eserlerini sırasıyla beyan etmiştir. Bunun yanında İslam hukukunun çağdaş kanunlar derlemelerinden ve özellikle Orta Asya’da mecelle ve Diyo-bend fetvalarının önem ve ehemmiyetinden bahsedilerek muasır dönemde Müslümanların ve İslam ülkelerinin buna ciddi bir şekilde ihtiyaç duyduğu özetle açıklanmıştır.

Bir diğerk “Zîndegi-î Siyasi İmam Azam Ebu Hanife” isimli başlıkta İmam Azam’ın siyasi hayatı hakkında bazı bilgiler verilmiştir. İmam Ebu Hanife’nin yaşadığı dönemde çektiği sıkıntılar, zamanın halifesinin teklif ettiği kadılık vazifesini kabul etmemesi, halifeye karşı çıkması, hapse atılması ve ölümüne kadar yaşadığı olayları kısaca anlatılmıştır. Ardından gelen “Ebu Hanife’nin Şahsiyeti ve Mezhebi Üzerine Yapılan Eleştiriler” başlığı altında Ebu Hanife hakkında serdedilen olumsuz görüşler ve Ebu Hanife’nin şahsiyetini hedef alan ve muhalifleri tarafından ortaya atılan hicivlerin bazılarına mantık çerçevesinde cevaplar verilmiştir.

Ayrıca kitabın sonunda Afganistan Anayasasının, Medeni kanununun ve Ceza kanununun bazı maddeleri Hanefi mezhebiyle karşılaştırılarak değerlendirme amacıyla not olarak düşülmüştür.

Son olarak yazar, Hafızı Şirazi’nin bir şiiriyle eserini sonlandırmıştır.

Netice itibariyle; Müellif kitabın girişinde söylemiş olduğu üzere yeterli kaynağa ulaşamadığından dolayı bazı konuları eksik bırakmıştır. Aynı zamanda kitabın içindekiler kısmını bölüm, fasıl ve bâb olarak düzenlememiştir. Her konuya doğrudan başlık olarak başlamıştır. Bu sebeple kitabın içindekiler kısmının düzensiz olduğu gibi müellifin akademik üsluptan uzak bir biçimde eserini ortaya koyduğu söylenebilir. Ancak Hanefi mezhebine bakış açısından önemli bir eser olarak değerlendirmeye müsait olan bu eser; başta Abdullah b. Mes’ûd ve Ebu Hanife olmak üzere Hanefi mezhebinin geçirdiği süreçleri ve olayları ele almıştır. Sırasıyla Hanefi mezhebin doğuşu ve gelişimini, meşhur olan öğrencilerini, dönemler sürecinde farklı bölgelerde Hanefi mezhep yetkisini, devletler içi yetiştirdiği meşhur olan fakihler ve hadisçiler bazılarını kaleme almıştır. Ayrıca Hanefi mezhebinin şimdiki durumunu, İslami ülkelerde yetkisini ve geçerliliğini tarihsel bir biçimde incelemiştir.

Bunun yanında yazar eserini klasik bir üslupla ele almıştır. Atıflarda bulunmuş olduğu eserleri belirtmemiştir. Ancak kitabın sonunda bu kaynakları kaynakça kısmında zikretmiştir. Ayrıca müellif eserin başlıklarını düzgün bir biçimde hazırlamamıştır, mesela: müellif birinci bölümünde genel olarak İmam Ebu Hanife’nin hayatını kaleme alırken,(14.s) sonra araya Abdullah b. Mes’ûd’un özgeçmişini sıkıştırmış (15.s) daha sonra yine İmam Ebu Hanife’nin nesebini, ailesini ve aslen nereli olduğu (17.s) gibi tanımlayıcı bilgileri aktarmıştır. Daha sonra yine Abdullah b. Mes’ûd’un Kufe’de yapmış olduğu faaliyetlerini açıklamıştır (19.s). Böylece bazı konulara başlayıp sonuna kadar gelmeden başka bir konuya atlamalarına sık sık rastlanmaktadır. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi eserin başlıkları belirli sıraya tabi tutulmamıştır. Bundan dolayı eser zengin içeriğe sahip olmasına rağmen bilgilerin dağınık olarak aktarılmasıyla okuyucusunun nazarında karışıklığa yol açma duru-

muna sahiptir. Dolayısıyla eser, içeriği dikkate alınarak tekrardan gözden geçirilmeyi ve akademik dünyasına kazandırılmayı beklemekte olan kıymetli bir çalışmadır.